

Памяць пра легенды

Сіняя Вада і поле Кулікова

Другая палова XIV — пачатак XV стагоддзя адзначаны трыма самымі буйнымі ў гісторыі сярэднявечнай Еўропы бітвамі — на Сіняй Вадзе, Кулікоўскай і Грунвальдскай. Паміж імі ёсць пэўная сувязь: перамога беларуска-літоўска-украінскага войска над ардынцамі ў 1362 годзе і вызваленне Украіны далі штуршок векавому жаданню рускіх княстваў выйсці ў поле супраць татараў, а перамога Дзмітрыя Данскога над апошнімі паскорыла разгром Тэўтонскага ордэна аб'яднанымі сіламі палякаў, беларусаў, літоўцаў, украінцаў, чэхаў. Сувязь паміж гэтымі выдатнымі падзеямі, безумоўна, не простая і, тым больш, пазбаўлена прамой абумоўленасці. Узмацненне Маскоўскай Русі, шырокая слава Кулікоўскай перамогі адбіліся і на дзяржаўнай палітыцы Вялікага княства Літоўскага, далі ўзор для пераймання і, магчыма, самае галоўнае, зламалі ўсталяваны стэрэатып мыслення, што з крыжакамі трэба хітраваць, а ў вялікай бітве яны непераможныя.

Сіняя Вада пакончыла з татарскім нашэсцем на ўкраінскіх землях, Кулікоўская бітва прадвырашыла хуткі канец татара-мангольскага гнёту на Русі, Грунвальдская перамога спыніла крыжо-выя паходы на Беларусь і Літву; пасля няўдачы татараў на Сіняй Вадзе Вялікае княства стала адным з буйных гаспадарстваў у Еўропе, пасля разгрому Арды на полі Куліковым пачала мацнець Маскоўская дзяржава, Грунвальд нарадзіў дзяржаўнае аб'яднанне Вялікага княства з Польшчай, зафіксаванае Гарадзе льскай уніяй. Ёсць яшчэ адна важная прычына, якая спрыяе казаць аб Кулікоўскай бітве, прыгадваючы Грунвальдскую і на Сіняй Вадзе. Справа ў тым, што падзеі сёвай даўніны, які б арэол славы іх не атачаў, як бы шырока яны не адлюстроўваліся ў літаратурных помніках, застаюцца для далёкіх нашчадкаў таямнічымі. Лепш будзе мовіць, што ў гэтых падзеях многае ніколі не пакіне хваляваць нас недаступнай для пранікнення загадкавасцю. Увекавечаныя летапісцамі ці тагачаснымі гісторыкамі апісанні абедзвюх бітваў — Кулікоўскай і Грунвальдскай, а яшчэ больш — на Сіняй Вадзе, падобныя адным — недакладнасцю і прыблізнасцю: па іх цяжка, а то і наогул немагчыма ўявіць ход, развіццё бітваў, колькасць палкоў, дзеянні войска, ролю гістарычных асоб і шмат чаго іншага, звязанага з ваенным бокам

падзей. Колькі гісторыкаў не бралася рэканструяваць дынаміку баявых дзеянняў у летні дзень 1362 года на палях каля Сіняй Вады, ці 8 верасня 1380 года на Куліковым полі, або 15 ліпеня 1410 года ў наваколлі вёскі Грунвальд, кожны ў сваіх пошуках натрапляў на такія акалічнасці, якія дазвалялі будаваць у чымсьці новую версію, па-рознаму трактаваць і агульную колькасць войскаў, і іх склад, і ўчынкі тых ці іншых удзельнікаў гэтых пераломных падзей украінскай, беларускай і рускай гісторыі. Цікава, нарэшце, і тое, што былі людзі, якім надарыўся сумны лёс (нельга сказаць — пашчасціла) біцца ў абедзвюх крываваых сечах першай і другой ці другой і трэцяй. Галоўным чынам такая доля на- паткала нашых продкаў — наваградцаў, гродзенцаў, палачан, літоўцаў.

Таму варта прасачыць, наколькі гэта магчыма, непасрэднымі ўдзел у Кулікоўскай бітве бе ларусаў і наогул асвятліць тую канкрэтную ролю, якую адыграла іх спачуванне барацьбе рускага народа супраць татарскага прыгнёту. Думаецца, нежаданне беларусаў змагацца на баку Мамаё істотна паўплывала на зыход бітвы на карысць рускай зброі.

Вайна, як вядома,— працяг палітыкі сродкамі насілля. Стратэгія панавання Залатой Арды над рускімі землямі не дапускала іх аб'яднання, удзе льная раздробненасць рускіх княстваў, узаемны недавер і варожасць князёў, іх неахвота паступіцца сваім дзеля агульнай справы дазволілі татарам доўгі час стрымліваць з'яўленне моцнай рускай дзяржавы. Але феадальная цэнтралізацыя як гістарычны працэс знайшла здольных да такой няпростай, жорсткай справы людзей. Суб'ектыўна іх клопаты і ўчынкі маглі мець (і часцяком мелі) непрывабны, нешляхетны выгляд. Аб'ектыўна ж яны былі героямі гэтага працэсу.

На пачатку XIV стагоддзя ў ролі аб'ядноўцаў рускіх зямель выступілі два самыя моцныя рускія княствы — Цверскае і Маскоўскае. Але, каб стаць аб'ядналь- нікам, трэба мець сілу, бо суседнія княствы і ўдзельныя князі добрай воляй падпарадкавацца, мяняць самастойнасць на становішча князёў падручных, падкаленных, падначаленых, зразумела, не жадалі. Таму галоўным і адзіным сродкам згуртавання магла быць толькі рэальная сіла — войска, якім забяспе чваў і гарантаваў поспех сваёй палітыкі той, хто здзяйсняў гэты саюз — Масква ці Цвер.

Яны сапернічалі. Сапе рніцтва тое адзначана шэрагам драматычных, а то і трагічных падзей — войнамі, інтрыгамі, здрадніцтвам, звяртаннем за дапамогай да ворагаў.

Самае цяжкае сутыкненне адбылося ў 1327 годзе, калі маскоўскі вялікі князь Іван Каліта хадзіў паходам на Цвер разам з татарскім войскам і, як адзначана ў летапісе, «положнл Тверскую землю пусту». Гэтая межавая ўзаемная варожасць не астывала яшчэ паўстагоддзя. Толькі паход Дзмітрыя Данскога ў 1375 годзе даў Маск- ве перамогу над Цверру. Цверскі князь Міхаіл Аляксандравіч быў вымушаны заключыць з Дзмітрыем мір, па ўмовах якога прызнаваў сябе «малодшым братам» маскоўскага вялікага князя і абяцаў яму

дапамагаць сваім апалчэннем супраць татараў. Такі значны поспех Данскога быў невыпадковым. Рыхтуючыся да паходу на Цвер, Маскоўскае княства здолела падпарадкаваць сабе ніжагародскага, галіцкага, растоўскага, старадубскага князёў і такім чынам значна павялічыла сваю тэрыторыю і, што больш важна, свае ўзброеныя сілы.

У наступным годзе Дзмітрый рушыў на камскіх балгараў і пасля пераможнай бітвы абавязаў іх заплаціць выкуп. Акрамя таго, да балгараў сеў заструга (зборшчык даніны) ад Масквы. Такой смеласці не дазваляў сабе раней ніводзін рускі князь.

Поспехі і мэта накіраванасць палітыкі маскоўскага княства занепакоілі Мамаю, і ён вырашыў спыніць Дзмітрыя, падрэзаць яму крылы. Летам 1378 года на Маскву выправілася татарская раць на чале з Бегічам. Рускія і татарскія палкі сышліся на рацэ Вожы, 11 жніўня адбыўся бой, у якім татары ўпершыню за гісторыю свайго панавання на рускіх землях панеслі поўнае паражэнне. Зразумела, што яны не маглі пагадзіцца, каб такая акцыя Маскоўскага вялікага княства стала прэцэдэнтам, а ваяўнічы князь пазбегнуў адпаведнага пакарання. Мамай пачаў рыхтаваць карны паход на Маскву. Але ў гэты час становішча Залатой Арды было не лепшым. Татарскую дзяржаву раздзірала смута. На ардынскім троне ханы змяняліся, можна мовіць, імгненна: не паспеў сесці — як ужо забіты, ці сагнаны, ці сам саступіў, баючыся чарговага сапе рніка. За кароткі тэрмін ханскую шапку насілі Бердыбек, Кульпа, Наврус, Хідыр, Цяміз-Хазя, Арзу-Менік, Кізільбек, Бе лаз, Амурат. Ад Залатой Арды практычна адышлі густанаселеныя землі Ніжняга Паволжа. Варожыя адносіны склаліся ў Мамаю з ханам Кіпчацкай Арды Тахтамышам, што быў нашчадкам Чынгізхана і ўзначаліў кіпчакоў у 1376 годзе з дапамогай знакамітага Тамерлана. Пры такіх абставінах трываць узмацне нне Маскоўскага княства, дзеянні якога ўшчэmlівалі эканамічныя і ваенныя інтарэсы Арды, было б раўназначна самазабойству.

Жыццёвай патрэбай для Мамаю стаў пошук саюзнікаў супраць Масквы, і ён адшукаў іх ў асобах вялікага князя Літоўскага Ягайлы і разанскага князя Алега. Нявыгоднае становішча разанскіх зямель паміж маскоўскімі і ардынскімі патрабавала ад Алега асцярожнасці і палітычнай гнуткасці. Адказаць Мамаю на прапанову саюзу супраць Дзмітрыя рашучым «не» было немагчыма — назаўтра ж ардынцы пайшлі б на яго княства з агнём і мячом. У гэтым не прыходзілася сумнявацца. У 1365 годзе Разань зведала набег хана Тагая. У 1373, 1377, 1379 гадах Арда зноў спусташала Разанскае княства, гэта значыць зусім напярэдадні Задоншчыны. Адмова залатаардынцам азначала неадкладны, бязлітасны напад. Не пазбаўляла Алега ад такой пагрозы і магчымае паражэнне Масквы ў сутыкненні з татарамі. Роўна як не гарантавала бяспекі і мажлівая перамога Масквы — Разанскае княства ў любым выпадку заставалася парубежным, адчыненым для набегу. З другога боку, для Алега не мелася сэнсу пагадзяцца з Масквой, бо любая падтрымка абарочвалася выдаткамі для незалежнасці княства, якой Алег прагнуў. Сітуацыя для князя складвалася вельмі драматычная, нават, можна мовіць, трагічная, як заўжды бывае, калі

слабаму выпадае стаяць паміж двума волатамі, якія б'юцца. І Алег выказаў зразумелую гнуткасць: Мамаю даў згоду, Маскве абяцаў свой нейтралітэт. Так што бірка «зрадніка агульнарускай справы» на ве шана на яго бе зпадстаўна, без уліку рэальных умоў ягонага становішча. Калі ён і здрадзіў, дык толькі Мамаю, бо праінфармаваў Дзмітрыя аб будучым паходзе. Канешне, для рускага войска на Куліковым полі было б лепш атрымаць у свае шэрагі разанскае апалчэнне, але за такі крок Алега магло паплаціцца жыццём усё разанскае жыхарства — пагалоўна.

Другі саюзнік татараў — Ягайла — меў кроўную зацікаўленасць у разгроме Масквы ці, самае меншае, у ваенным аслабленні Маскоўскага княства. У гэтых адносінах ён працягваў палітыку свайго бацькі — вялікага князя літоўскага Альгерда, таму мэтанакіравана вёў лінію на пашырэнне мацнеючага гаспадарства за кошт рускіх зямель. Аднак змова Ягайлы з Ардой была палітычнай навіной. Так раней не рабілі. Наадварот, татары лічыліся ворагамі. Яшчэ добра памяталася, як бацька Ягайлы князь Альгерд здзейсніў супраць Арды некалькі пераможных паходаў: у 1362 годзе беларусы, літоўцы і ўкраінцы нанеслі паражэнне татарам на Сіняй Вадзе — тады ў іх была аднята жытніца ўсходне славянскага поўдня Падолле; у 1365 годзе Альгерд адбіў у татараў Кіеў. Праўда, адначасна вялося далучэнне суседніх княстваў: у 1358 годзе Альгерд заняў Мсціслаўль, праз тры гады — Тарапец; да Вялікага княства Літоўскага перайшлі Бранск, Трубчэўск, Ноўгарад-Северскі, Пуціўль, Рыльск, Чарнігаў, Старадуб. Стала відавочным, што Альгерд імкнецца прылучыць смаленскія землі. Такім чынам, Масква і Вялікае княства Літоўскае не пазбе жна рухаліся да сутыкнення. На 1380 год варожасць бакоў мела ўжо дастатковую гісторыю, распачалася яна пасля смерці Гедыміна, калі ўладу ў беларуска-літоўскім гаспадарстве падзялілі яго сыны Альгерд і Кейстут.

Узаемаадносіны валадарных братоў ад тэмы размовы — беларусы і Кулікоўская бітва — неаддзельныя. І вось чаму. Вялікае княства Літоўскае, пачынаючы з Міндоўга, складвалася, як было адзначана вышэй, з беларускіх, літоўскіх і жмудскіх зямель, правіў якімі самадзержац. Гады панавання Альгерда і Кейстута далі адхіленне — двоеўладдзе, і Вялікае княства падзялілася на Віленскую і Трокскую паловы. Першая на л е ж а л а А л ь г е р д у , д р у г а я — К е й с т у т у . Трокская ўключала непасрэдна Трокскае княства, Жмудзь, Падляшша, Палессе, Брэсцкую і Гродзенскую землі, большую частку Лідскай і палову Наваградскай зямель — іншымі словамі, амаль што ўвесь захад Вялікага княства. Альгердаву палову складалі, калі лічыць па гарадах, Вільня, Полацк, Віцебск, Крэва, Ашмяны, Іўе, Менск, Ігумен, Бабруйск, Барысаў. Слуцк, Орша, Магілёў, Рэчыца, Быхаў, Капыль, Крычаў, Рагачоў, Чаусы, Мсціслаўль, Бранск, Ноўгарад-Северскі — інакш кажучы, усходнія землі княства. Адпаведна браты падзялілі і сферу знешняй палітыкі і функцыі па ахове дзяржаўных межаў. Кейстут супрацьстаяў Тэўтонскаму ордэну, палякам, венграм; Альгерд дзейнічаў на ўсходніх і паўднёвых рубяжах супраць рускіх і татараў.

Гэты падзел Вялікага княства на Віленскую і Трокскую паловы, на

Альгердаву і Кейстутаву, стаўся цвёрдым і агульнапрызнаным, пра што сведчыць факт утварэння Віленскага і Трокскага ваяводстваў па Гарадзельскай уніі 1413 года, калі ні Кейстута, ні Альгерда ўжо не было на свеце і паўнату ўлады трымаў у сваіх руках сын Кейстута Вітаўт.

Атрымаўшы пасля смерці бацькі ў 1377 годзе вялікакняжацкую карону, Ягайла прыняў Віленскую палову і палітыку ваеннага ўціску на Маскву. Чаму ж у першую чаргу на Маскву, а не на саслабелую ад маскоўскіх нападаў Цвер? Для таго меліся пэўныя падставы. Маткай Ягайлы была цверская князеўна Юльяна, і вузы сваяцтва Альгерда з цесцем — князем Міхаілам Аляксандравічам — знітоўвалі ў адзінае цэлае іх не падобную ў аснове варожаць да Масквы. У 1368 і 1370 гадах Альгерд правёў паспяховыя паходы на Маскоўскае княства, разбурыў сталіцу, асаджаў Крэмель. Аднак тыя выступленні хутчэй насілі папераджальны характар — на сур'ё зную бітву з Масквой Вялікае княства Літоўскае пайсці не магло, меліся акалічнасці, якія гэтага не дазвалялі. Працяглая вайна на ўсходніх межах садзейнічала б захопу крыжакамі Жмудзі і заходніх беларускіх зямель. Вялікаму княству кожны год прыходзілася адбіваць то два, а то і шэсць — восем рыцарскіх нашэсцяў. За 1345-1377 гады Беларусі і Літве надары-лася стрымліваць сто нямецкіх набегаў і нападаў і сорак два разы абвешчаць Пагоню — у адказ на націск крыжакоў. На тыя гады, асабліва на 70-ыя, прыпадаюць і войны з Польшчай, і паходы за лупамі на польскія землі.

У 1370 годзе Кейстут і ягоны брат Любарт напалі на польскую частку Валыні. У 1376-ым адбыўся новы паход пад вяршэнствам Кейстута. Гэтыя набегі, якія немагчыма было прадбачыць і прадухіліць, выклікалі ў асяроддзі дзяржаўных мужоў Польшчы ідэю ўтаймавання Вялікага княства шляхам дынастычнага шлюбу, што здзейсніўся пазней — праз колькі часу пасля Кулікоўскай бітвы. Таму ў гады, якія папярэднічалі жорсткаму пабоішчу, Трокская палова княства наогул забылася, што такое мір, і для напружанай барацьбы з патэнцыяльна мацнеючым праціўнікам — Масквой — Вялікае княства не мела неабходных ваенных рэсурсаў.

Нечаканая прапанова Мамай прыйшла Ягайлу на руку: ён вырашыў скарыстаць зручны выпадак. Супраць Масквы яго распаляла яшчэ і тая дапамога, якую маскоўскі князь аказваў ягонаму брату Андрэю — полацкаму князю. Трэба адзначыць, што ў цэлым становішча Ягайлы на віленскім пасадзе было даволі няўстойлівым. Пераняўшы бацькава месца, ён сустрэў супраціўленне сваіх братоў, асабліва ад шлюбу Альгерда з віцебскай князеўнай Марыяй; старэйшы, Андрэй, княжыў у Полацку, Уладзімір — у Кіеве, Дзмітрый — у Бранску, Дзмітрый-Карыбут — у Ноўгарадзе-Северскім. Кожны з іх прагнуў аддзяліцца, а Андрэй лічыў за сабой больш правоў на вялікакняжацкую карону, чым меў Ягайла. Толькі галоўным праціўнікам Ягайлы стаў яго дзядзька — стары князь Ке йстут. Трымаючы ў руках палову зямель і войска, ён і думкі не дапускаў падпарадкавацца рашэнням і жаданням свайго пляменніка. Паміж Кейстутам і Ягайлам пачалася вострая, але ў той час яшчэ скрытая вайна.

Не рызыкуючы выступіць супраць стрыя адкрыта, Ягайла дамовіўся з крыжакамі, якія за абяцаную ім уступку Жмудзі пачалі разбураць землі і гарады Трокскай паловы, абмінаючы Віленскую. Усё вяло да ўзброенага канфлікту: ён не выбухнуў, калі Ке йстут, атрымаўшы дакументы аб саюзе пляменніка з немцамі, скінуў яго з вялікакняжацкага пасада на ўдзельны віцебскі, і скончыўся паўстаннем Ягайлы і гвалтоўнай смерцю Кейстута ў Крэўскім замку. Але драматычныя гэтыя падзеі меліся адбыцца неўзабаве пасля Кулікоўскай бітвы, а ў 1380 годзе, пад час збораў Ягайлы на Дон, узаемная нянавісць толькі выспявала. Ды і пры добрых адносінах агаліць рубяжы з крыжакамі было б вялікай рызыкай. Таму палескія, жмудскія, падляшскія, брэсцкая, гродзенская, ваўкавыская, слоніўская, часткова лідская і наваградская землі не далі Ягайлу ніводнага ваяра.

Якія ж сілы меў Ягайла, калі рушыў на дапамогу Мамаю? За выключэннем трох-чатыроў цалкам літоўскіх харугваў (палкоў) войска яго складалася з усходнебеларускага насельніцтва. Але тут не было палка з Полацкага княства, які выступаў на баку Дзмітрыя Данскога. Наўрад ці Ягайла мог весці болей 8-10 тысяч вояў. З якіх меркаванняў паўстае такі падлік? Да нашага часу захаваліся «попісы» беларуска-літоўскага войска ад 1529 і 1564 гадоў, дакладней кажучы, коннага войска. Дык вось, на пачатку XVI стагоддзя Вялікае княства Літоўскае трымала 25 тысяч магнацкай і шляхецкай конніцы. На Віленскую палову прыходзілася, можна лічыць, 12-13 тысяч, аднак, прымаючы пад увагу рост жыхарства з 1380 па 1529 год, гэтую лічбу трэба скараціць прыкладна на трэць, што і дае 8-9 тысяч у конных харугвах. Далёкі паход патрабаваў заводных коней, падвод для перавозкі зброі і харчоў — таму неабходна дадаць 1-1,5 тысячы чэлядзі, якая ў баі выкарыстоўвалася як пяхота. Ягайла мусіў пакінуць нейкія сілы ў гарнізонах (пры Вільні і іншых замках) — няхай агульнай колькасцю ў тысячу чалавек. Такім чынам, ён рушыў на Дон, маючы 7-8 тысяч коннага войска і паўтары тысячы пяхоты.

А зараз прасочым, як апынуліся пры Дзмітрыі Данскім палачане. Папярэднія Кулікоўскай бітве трынаццаць гадоў п о л а ц к і м к н я з е м с я д з е ў Ан д р э й Альгердавіч. Апроч таго, ён правіў у Пскове, але не трывала і не цвёрда, паколькі пскавічам не падабалася, што Андрэй больш часу жыве ў Полацку і не выконвае свае абавязкі перад Псковам. У 1377 годзе, калі Альгерд на смяротнай пасцелі прызначыў сваім наступнікам Ягайлу, князь Андрэй палічыў сябе ўшчэм-ленным: па праву першародства вяліка-княжацкая карона належала яму. Спроба адняць у Ягайлы трон сілай не ўдалася і няўдача прымусіла яго пакінуць Вялікае княства.. Андрэй падаўся ў Маскву да князя Дзмітрыя Іванавіча, дзе ўсе літоўскія і беларускія князі-ўцекачы знаходзілі цёплы, паважлівы прыём.

У гэты час ў Маскве гасцяваў дваюрадны брат Андрэя — князь Дзмітрый Міхайлавіч Баброк-Валынскі, жанаты на сястры Дзмітрыя Данскога; родная сястра Андрэя Полацкага Алёна была жонкай дваюраднага брата Дзмітрыя Данскога — сярпухоўскага князя Уладзіміра Андрэевіча. Так што Андрэй Полацкі прыбыў да самых блізкіх сваякоў, і яго намер спіхнуць Ягайлу сустрэў

падтрымку ў Крамлі, бо любая смута ў Вялікім княстве Літоўскім ішла на карысць Маскоўскаму вялікаму княству.

Па тагачасных законах князь, адбываючы службы ў іншае гаспадарства, меў пры сабе двор і атрад пры- хільнага да яго баярства. У Андрэя такое наваколле складалася з палачанаў. Зразумела, што галоўнай мэтай ад'езду ў Маскву было спадзяванне на ваенную дапамогу ў барацьбе з Ягайлам. Але Маскоўскае княства само адчувала вострую патрэбу ў ратных людзях — надыходзіла вайна з Мамаем. Да таго ж прыпала на той 1377 год паражэнне рускіх на рацэ П'яне, дзе, скарыстаўшы недысцыплінаванасць праціўніка, татары знішчылі перадавы полк маскоўскага войска. Князю Андрэю давалося паваяваць дзеля Дзмітрыя. Так, ён і яго полацкі атрад разам з Дзмітрыем Баброкам удзельнічалі ў 1378 годзе ў пераможнай бітве на Вожы, якая стала рэпетыцыяй поўнага разгрому татар на Кулікоўскім полі. Наступны, 1379 год быў для Масквы спакойны, і Андрэй Полацкі, атрымаўшы ад Дзмітрыя нейкія падмацаванні, вярнуўся на радзіму і распачаў ваенныя дзеянні супраць Ягайлы.

Чаму ж падтрымоўвалі князя Андрэя палачане, чым так не ўнаравіў ім «вялікі князь Літвы, Русі і Жмудзі»? Галоўнай прычынай стала самаўпэўненасць Ягайлы, які не палічыўся з рэлігійнымі пачуццямі і традыцыямі полацкіх жыхароў. Скінуўшы ў 1377 годзе князя Андрэя, ён прызначыў намеснікам у Полацк свайго роднага (і па бацьку і па маці) брата Скіргайлу. Апошні ў адрозненне ад Андрэя не прымаў хрышчэння, быў язычнікам. Наколькі гэты ўчынак вялікага князя абразіў палачан, све дчыць тое, што раз'юшаны натоўп пасадзіў Скіргайлу на каня задам наперад і пагнаў па вуліцах за гарадскую сцяну пад улюлюканне і свіст. Калі праз некалькі гадоў Скіргайлу зноў прыйшлося з'явіцца ў Полацку ў якасці намесніка, дык ён, каб увайсці ў паразуменне з палачанамі, хрысціўся ў праваслаўе і ўзяў імя Іван.

Наогул, у беларускіх гарадах, асабліва на Усходняй Беларусі, прыняцце горадам князя-язычніка, тым больш іншаверца, было справай немагчымай. З дванаццаці сыноў Альгерда адзінаццаць хрысціліся ў праваслаўе, гэта значыць прымалі рэлігію, якая зацвердзілася ў беларусаў. Таму яны вядомыя з двума імёнамі — хрысціянскім і язычніцкім: Сямён-Лінгвен, Фёдар-Віганд, Васіль-Карыгела, Дзмітрый-Карыбут, Іван-Скіргайла. Нават Ягайла мусіў перайсці ў «грэчаскую веру» і прыняць імя Якаў; канкрэтная прычына яго ўчынку мае прамое дачыненне да Кулікоўскай бітвы, як мы ўбачым гэта ніжэй. Праваслаўныя беларусы складалі пераважную большасць у войску Вялікага княства Літоўскага, лічылі за святы абавязак абараняць свае рэлігійныя перакананні, якія атаясамліваліся з былой палітычнай самастойнасцю. Тое, што з пункту гледжання іерархаў царквы іх рэлігійныя ўяўленні з'яўляліся недарэчнай сумессю хрысціянства і язычніцтва,— справа асобная, галоўнае, што яны самі прызнавалі сябе хрысціянамі і адрознівалі свайго ад чужога па адзінай і выразнай прыкмеце — ёсць на ім крыж ці няма. Таму Андрэй Альгердавіч, вярнуўшыся ў 1379 годзе на Полаччыну, знайшоў там шырокую падтрымку. Да яго прымкнуў кіеўскі князь Уладзімір Альгердавіч, які таксама марыў пра самастойнасць. Увогуле ўсё праваслаўнае насельніцтва Вялікага

княства было незадаволена, што дзяржаўны трон заняў язычнік Ягайла, і спачувала ягоным праціўнікам. Вядома ж, патураючы такім настроям, Масква рабілася для Ягайлы тым больш варожай.

Атрымаўшы ад разанскага князя тайнае паведамленне пра маючы быць напад Арды, Дзмітрый Данскі звярнуўся да ўсіх рускіх княстваў за падтрымкай. Не абмінулі гэтыя заклікальныя лісты і Андрэя Полацкага. Ён сабраў полк і рушыў пад Каломну, куды сцягвалася руская раць. Якую ж сілу накіраваў на поле Кулікова Андрэй? Як пскоўскі князь ён вёў полк пскавічоў. Уся Пскоўская зямля на выпадак вайны магла выставіць тысяч восем ваяроў. У далёкі паход пайшлі хутчэй за ўсё конныя добраахвотнікі. Колькасна гэты полк моці перабольшваў 500-600 чалавека. Што датычыцца Полацкага княства, дык тут Андрэй як гаспадар меў магчымасць выдзеліць болей людзей. Полацк з'яўляўся адным з буйнейшых гарадоў Беларусі і Усходняй Еўропы: жыхарства яго на той час, як мяркуюць гісторыкі, складала прыкладна 20 тысяч. Адпаведна пры вайскавай мабілізацыі ў дзесяць працэнтаў горад мог даць дзве тысячы вояў. Такую ж колькасць мелася паслаць баярства са сваіх вотчын. Наўрад ці з Андрэем пайшлі ўсе полацкія ратнікі; бліжэй да праўды лічба, зменшаная ўдвая. Застаецца дзве з паловай — тры тысячы. Восем з такім палком і прыбыў Андрэй Полацкі да Дзмітрыя Данскога.

Мала гэта ці шмат? Адказ на такое пытанне можа даць толькі падлік колькасці людзей у войску Дзмітрыя. У «Сказаннях о Мамаевом побоище» руская раць акрэсліваецца ў 200-400 тысяч ваяроў. Рускія летапісцы называюць меншую лічбу — 150 тысяч. Але ўсё гэта звесткі легендарныя, на іх ляжыць моцны адбітак паэтычнай вобразнасці. Армія падобных памераў з'явілася ў Расіі толькі ў Пятроўскую эпоху. У 1380 годзе Маскоўская Русь такой колькасці ваяроў ніякім чынам сабраць не магла. Па розных падставах не ўсе рускія землі прынялі ўдзел у Кулікоўскай бітве. Не адгукнуліся на заклік Дзмітрыя Цверскае, Ніжнегародскае і Суздальскае княствы, Наўгародская зямля, засталіся ў баку Смаленскае княства і, як ужо гаварылася, разанскі князь Алег. Апроч непасрэдна масквічоў у склад рускага войска ўвайшлі палкі ўдзельных князёў — белазерскіх, яраслаўскіх, мурамскіх, кашынскіх, ялецкіх, мяшчэрскіх, бранскіх і гарадскія палкі з Каломны, Сярпухова, Уладзіміра, Кастрамы, Растова, Старадуба, Пераяслаўля-Залескага, Калугі, Дзмітрава і некаторых іншых. Так што сілы Дзмітрыя Данскога жылі абмежаваныя. Па падліках гісторыкаў, у 1630 годзе агульная колькасць арміі рускай дзяржавы складала 93 тысячы чалавек. Паўстагоддзем раней, пры Іване Грозным, рускае палявое войска налічвала 70 тысяч ваяроў, з іх 10 тысяч — татараў і 4 тысячы — наймітоў. Такім чынам, уласна рускае войска ўтрымлівала ў сабе 56 тысяч. Але двума стагоддзямі раней тэрыторыя Маскоўскай дзяржавы была ўтрая меншая; адсюль вынікае, што нават без уліку росту жыхарства Дзмітрый Данскі мог весці пад сваімі сцягамі прыкладна 20-25 тысяч ратнікаў.

Да гэтай лічбы падводзяць і іншыя разлікі. Пад канец XIV стагоддзя насельніцтва Масквы не перавышала 20 тысяч чалавек. Пры самым напружаным прызыве (у дваццаць працэнтаў) яна магла выставіць полк у 5

тысяч вояў. Другія гарады сталічнага і пабочных княстваў былі значна меншымі — адна-тры тысячы жыхароў. Калі дапусціць, што ў Радонежы, Звянігорадзе, Абаленску, Перамышлі, Рузе, Мажайску, Бароўску, Багалюбаве, Юр'еве, Дзмітраве, Пераяслаўлі жыло па тысячы, а ў Серпухове, Каломне, Мураме, Старадубе, Уладзіміры, Углічы, Калузе, Яраслаўлі — па 3 тысячы чалавек, дык пры звышнапружа-най мабілізацыі з гарадскога жыхарства здолела пайсці на бітву 7 тысяч ратнікаў.

У першай палове XVI стагоддзя сельскае насельніцтва рускай дзяржавы, як падлічыў гісторык Е. А. Разін, складала 1,1 мільёна чалавек. Сярод іх мужчын прызыўнога ўзросту было 280 тысяч. Такім чынам, пры мабілізацыі ў дзесяць працэнтаў (а для сельскай мясцовасці паказчык высокі) рускія сяляне маглі выдзеліць на вайну 28 тысяч чалавек. Гэта праз 150 гадоў пасля Кулікоўскай бітвы і пры пашыранай прасторы дзяржавы. А ў 1380 годзе Дзмітрый наўрад ці здолеў сабраць апалчэнне болей чым у 12-15 тысяч сялян. Сюды трэба дадаць абоз. Для паходу на кожныя 8-10 чалавек патрабавалася падвода. На 25 тысяч войска — 2-3 тысячы запрэжаных вазоў, што дае яшчэ 2-3 тысячы пяхоты; пэўную колькасць складалі канаводы, якія вялі запасных коней.

У рускім апалчэнні на конніцу прыпадала палова сілы; пра гэта сведчыць склад войска ў 1580 годзе, калі з агульнай яго колькасці ў 56 тысяч на памесную конніцу прыходзілася 25 тысяч. Падсу-моўваючы сказанае, можна меркаваць, што Дзмітрый Данскі меў на полі Куліковым 15 тысяч конных ваяроў і такую ж колькасць пешых. Гэта была вялізная раць. Яна патрабавала нябачанага раней напружання сіл рускага народа, закранула ўсе гарады, кожную вёску. Менавіта таму Кулікоўская бітва і засталася ў людской памяці — рускія землі, за кліканыя пабіць Мамаю, далі для перамогі ўсё, што маглі даць, нічога не ўтаілі, выйшлі на поле Кулікова на мяжы сваіх вайсковых магчымасцей. Для параўнання прыгадаем: на ўзяцце Казані ў цяжкі шматмесячны паход Іван Грозны вёў 50-тысячнае войска. У самай буйной бітве XIX стагоддзя пад Барадзіном з расійскага боку ўдзельнічала 125 тысяч салдат і афіцэраў. А Кулікоўскае пабоішча адбылося на 430 гадоў раней. Так што 25 тысяч Дзмітрыя Данскога на той час з'яўляліся надзвычай вялікай раццю.

Тым не менш, хоць і збіралася вялізнае войска, князь Дзмітрый Іванавіч не мог адчуваць сябе спакойна. Занадта было ў яго «нябыльцаў» — людзей, якія ішлі на вайну ўпершыню і не звычайна да працяглага бою. Вось чаму з удзячнасцю ўспрыняў ён (гэта адзначылі ўсе рускія летапісы) прыход братаў Альгердавічаў — Андрэя з полацкім і пскоўскім, Дзмітрыя з бранскім палкамі. Да таго ж браты мелі багаты баявы вопыт і карысталіся павагай, пра што даводзіць давер Андрэю палка правай рукі, а князю Дзмітрыю — асобнага палка рэзерву. У мастацкай форме тую пашану адлюстравалі адзін з найлепшых творах тагачаснай літаратуры — «Задоншчына»: «О, соловей, летняя птушка, чтобы ты, соловей, выщекотал земли Литовской дву братьев Альгердовичей — Ондрей да брат его Дмитрий Альгердовичей, да Дмитрий Волынский. Те бо суть сынове храбрии, крчати в ратном времени, ведоми полководцы, под

трубами и под шеломы возлелеяны, конец копия вскормлены..».

Такое ж прыкладна войска — крыху меншае ці большае — прывёў на бітву Мамай. Міжусобіцы ў Ардзе не дазвалялі сабраць раць са значнай перавагай; гэта вымусіла Мамаю дамагацца саюзнікаў і запрасіць наймітаў — генуэзскую пяхоту.

З Масквы на Каломну, дзе быў прызначаны агульны збор, рускія палкі рушылі трыма шляхамі. Чаму трыма? З меркаванняў зручнасці. Калі адмераць на адну падводу сем метраў дарогі, дык абоз у тры тысячы падвод заняў бы дваццаць адну вярсту, а як прысумаваць сюды расцягнутыя на пятнаццаць кіламетраў конныя атрады (тры метры на каня пры трох вершніках у шарэнзе) ды яшчэ не менш пяці вёрст пад пяхотай, то паходны парадак патрабаваў бы 40-45 кіламетраў пры максімальнай шчыльнасці калоны. Аднак і тры калоны па пятнаццаць кіламетраў у глыбіню — карціна ўражлівая.

26 жніўня Дзмітрый Данскі правёў агляд войска. Адпаведна рускай ваеннай тактыцы яно было падзелена на пяць палкоў: па радавы, правай рукі, вялікі, левай рукі, засадны. Аб колькасных суадносінах гэтых фарміраванняў дае ўяўленне роспіс рускай раці, якая ў 1562 годзе хадзіла ў Лівонскі паход: полк падавы — 5400 чалавек, правай рукі — 4000, вялікі — 5800, левай рукі — 3400, царскі — 6200. Апошні прыкладна адпавядае засаднаму палку XIV стагоддзя.

У апошні дзень жніўня рускае войска пераправілася цераз Аку і рушыла да поля бітвы. Ад пераправы да яго было 125 кіламетраў. На такой жа адлегласці ад Кулікоўскага поля знаходзіліся войскі Ягайлы і Алега разанскага. Мамай, хоць і стаяў бліжэй да Дону, чым астатнія, па-соўваўся марудна, чакаючы саюзнікаў. Заўвага пра аднолькавую для ўсіх бакоў сутыкнення працягласць дарогі вельмі важная, бо ўдзельнікі Мамаевай кааліцыі мелі магчымасць прыйсці на бітву ў адзін і той жа час. Ніхто з іх не быў пастаўлены ў горшае становішча па якасці шляхоў, колькасці пераходаў. Аднак Ягайла на поле не з'явіўся. Чаму — будзе апавядана ніжэй.

Перамогу рускім у бітве забяспечыла зусім не колькасная перавага, калі нават дапусціць, што яна мела месца, і справа наогул не ў меншай ці большай колькасці дзідаў і сякер. Татары добра ведалі, за што ідуць змагацца. У Арду з рускіх зямель цёк срэбраны ручай. Адна Масква давала ёй пяць тысяч рублёў — па тых часах наймаверныя грошы. Нездарма на Усходзе хадзілі левыя, быццам Русь засыпана срэбрам, як снегам. А яшчэ на рускіх накладалася ямская (паштовая) павінанасць, і прыціскала іх даніна натурай. Львіная частка гэтых паступленняў ішла хану, але сёе-тое перападала і кожнаму ваяру. Сродкам нажывы былі для ардынцаў і набегі на рускія землі. Пагадзіцца са стратай такой крыніцы свайго дабрабыту татары не маглі.

Карыснае і прыёмнае для татараў сталася злой бядой для рускіх, таму кожны ратнік адчуваў сябе адказным за лёс радзімы. Але не толькі моцны дух рускага войска прывёў да перамогі. Пospех з'явіўся і вынікам ваеннага таленту, які паказалі Дзмітрый Данскі і князі, што змагаліся з ім

поплеч. Татары біліся не менш мужна, чым рускія, а ў адносінах вайсковай дысцыпліны, вопыту, тактыкі не саступалі рускаму апалчэнню, хутчэй вылучаліся. Мужнасць, стойкасць, храбрасць — неабходныя ўмовы, але зыход бітвы вырашаюць не толькі яны. Храбра абараняліся рускія дружныны і на Калцы ў 1223 годзе, у сваё першае сутыкненне з манголамі, аднак славы і поспеху не прыдбалі, паляглі пагалоўна.

Дарэчы сказаць, у трагічнай бітве на Калцы таксама ўдзельнічалі беларускія атрады. Так, у пераліку загінуўшых там князёў летапісы называюць і нясвіжскага князя Юрыя. Відаць, не ён адзіны з беларускіх князёў хадзіў на тую сечу.

У Кулікоўскай бітве сітуацыя карэнным чынам змянілася. Трапна, з пераважнасцю для рускіх, з улікам тактыкі татараў было абрана поле бою. Геаграфічныя памеры яго 8х9 кіламетраў, але плошча, якая падыходзіла для бітвы, складала 4 кіламетры па фронту і 5 у глыбіню. Вось на гэтых 4 кіламетрах і размясціліся палкі — правай рукі, вялікі, левай рукі. Перадавы полк рушыў насустрач татарам, засадны засеў у Зялёнай Дуброве ў двух кіламетрах за галоўнымі сіламі, а паміж Дубровай і палком левай рукі стаў полк Дзмітрыя Альгердавіча. Пазіцыі рускага войска з правага флангу засцярагалі парэзаныя ярамі берагі ракі Ніжні Дубяк; абысці левы фланг татарам перашкаджала рэчка Смолка, і яны не мелі магчымасці скарыстаць сваю любімую тактыку акружэння, таму мусілі адважыцца на малапрыёмнае лававое сутыкненне.

Па традыцыі сярэднявечча, якой цвёрда прытрымоўваліся і ў Заходняй і ў Усходняй Еўропе, князь прымаў непасрэдны ўдзел у бітве: ці адразу, з першых хвілін, ці пазней, калі сам вёў у бой рэзервы. Ухіленне ад гэтага непісанага закону лічылася праявай трусасці і адмоўна ўплывала на баявы дух войска. Наогул, інакш і не разумелася — князь у баі быў роўным з іншымі перадамагчымай смерцю, і тое, што ён біўся з ворагам, як і ўсе, толькі сцвярджала справядлівасць. Князь служыў узорам баявых паводзін. Наколькі гэтая традыцыя была моцнай, можна меркаваць па такому выпадку. У 1552 годзе, калі рускае войска пайшло на рашучы штурм Казані і ўварвалася ў горад, у жорсткім вулічным баі настаў крытычны момант. Ваяводы, каб падняць запал ваяроў, загадалі разгарнуць каля гарадской брамы царскую харугву, «і самого царя, — як занатаваў летапісец, — хочаша і не хочаша, за бразды коня взяв, бліз хоругвы паставіша».

Дзмітрый Данскі выканаў старажытны звычай, хоць крыху і адступіў ад яго. Пад чорным вялікакняжацкім сцягам стаў апрануты ў даспехі Дзмітрыя баярын Міхаіл Брэнк, а сам князь біўся ў першых шэрагах вялікага палка. Адаючы належнае асабістай мужнасці Данскога, трэба мовіць, што такое рашэнне Дзмітрыя з ваеннага пункту гледжання — не лепшае. Вялікі князь завязнуў у гушчы сечы як просты ратнік і пазбавіў войска адзінага кіраўніцтва. Кожны полк падпарадкаваўся сваім камандзірам, каардынацыі дзеянняў «зверху» не было. Нават уваходжанне ў бой рэзервовага палка Дзмітрыя Альгердавіча і засаднага, на чале якога стаялі князі Уладзімір Андрэевіч Серпухоўскі і Дзмітрый Міхайлавіч Баброк-Валынскі, цалкам залежала ад іхняй

ваеннай інтуіцыі. Тыя ж нязручнасці адчувалі і начальнікі асобных атрадаў у палках. Становішча выратавала тое, што ўсе гэтыя людзі, асабліва Баброк-Валынскі, выявілі добрую кемнасць, самастойнасць ваеннага мыслення і адчуванне крытычнай хвіліны.

У татарскім войску існавалі іншыя парадкі. Правілы бою, распрацаваныя яшчэ Чынгіз-ханам, забаранялі пад пагрозай пакарання смерцю ўдзел у бітве нават тысяцкаму. Той назіраў за дзеяннямі сваіх сотняў, а тысячам падаваў загады цемнік. Агульнае кіраўніцтва здзяйсняў хан, які займаў такое месца, каб мелася магчымасць аглядаць усё поле бою. Мамай у Кулікоўс кай бітве стаяў на Красным узгорку — за пяць вёрст ад цэнтра сечы. Ягоным вачам адкрывалася ўсё рускае пастраенне — перадавы полк, тры — па фронту і полк Дзмітрыя Альгердавіча ў запасе. Ведаючы тактычную пабудову рускай раці з пяці палкоў, Мамай памыліўся, калі палічыў, што бачныя яму палкі — гэта ўсё войска Дзмітрыя Данскога. Схаваная ў Зялёнай Дуброве конніца Баброка-Валынскага і Уладзіміра Андрэевіча засталася незаўважанай, і та- му, як выявіла бітва, хан не прадугледзеў з'яўлення свежага і значнага па колькасці засаднага палка.

Пасля паядынку асілкаў — Перасвета і Талубея — сышліся перадавыя палкі рускіх і татараў: іх бязлітасны ўзаемазнішчальны бой заняў каля гадзіны. Тут секлася беларуская дружина князя Глеба Друцкага. Ніякіх іншых звестак пра яго не захавалася. Толькі і вядома, што хадзіў на Кулікова поле — пэўна, там назаўжды і застаўся. Немагчыма вызначыць і колькасць друцкай дружны: магло быць трыста чалавек, а мо больш ці менш. Але колькі б дручан не ўдзельнічала ў баі, наўрад ці хоць аднаму з іх пашанцавала застацца ў жывых — усе яны паляглі, адбіваючы першы, самы цяжкі ўдар.

Потым зблізіліся галоўныя сілы, і татары скіравалі націск на вялікі полк, агульнавайсковую харугву. Тактыка ардынцаў абавязкова патрабавала першачарговага знішчэння гэтага палка і вялікакняжацкага сцяга, што было роўным перамозе. Апроч таго, разгром вялікага палка дазваляў узяць у «кleshчы», а потым і ў «катлы» палкі правай і левай рукі і пасекчы іх ужо паасобку. Адначасна Мамай узмацніў наступ па ўсяму фронту, адшукваючы слабіну. Узначалены Андрэем Полацкім полк правай рукі, ў якім біліся палачане, выказаў найбольшую стойкасць — страчваў людзей, але трымаўся, не саступаў.

Цяжка ўявіць тую бітву, лепш па- слухаем летапісца:

«Льется кровь богатырская под седлами, котятся шлемы золотом под ноги конские, а за шлемами головы богатыров. Татары же вдвое того падают на поли Куликовым, а як великое и пространное место межи Доном и Мечею, але еще и тое было тесно. От так великого и тесного войска и не тылко от оружия падали, але и сами от себя разбивалися и от тесноты великой иншии задыхалися, иншии под ногами конскими умирали, а реки кровавые текли, мечи блисцахуся, аки молнии, копию крушатся, як гром трещати; от третьей годниы аж до шестой билися христиане. О грозной години. О горкого часа. В трох бо

годинах безчисленнае множаство побито стварэння божага. Годіну чвертую і пятую б'ючыся, не аслабеваюць хрысціане, ніжэ татары, наставшэй же шэстай годіне начаша божаім папушчэннем грэх радзі нашых паганым адолеваці, а хрысціане ізнемогаці...»

Вялікі палк пачаў прагінацца, а палк левай рукі пад націскам залатаардынскай конніцы мусіў адступаць. Сюды, на абарону вялікага палка ад флангавага ўдару, паспяшаўся са сваімі ваярамі Дзмітрый Альге рдавіч. Але і бранцам стрымаць лавіну татараў не ўдалося. Бітва ішла ўжо пятую гадзіну; у вялікім палку і палку левай рукі стаяла шмат «нябыльцаў» — галоўным чынам рамеснікаў і сялян. Большасць з іх не мела ахоўных даспехаў, нават скураных, у працяглай бітве яны непазбежна павінны былі загінуць і самі разумелі сваё трагічнае становішча; шэрагі іх таялі, пластаваліся пад татарскімі шаблямі, і настаў такі момант, калі ардынцы адкінулі палк левай рукі і палову вялікага палка і пагналі да Няпрадвы. Мамай, відаць, святкаваў перамогу — татары ішлі па пятах уцекачоў і высякалі іхупіну.

Але тады, калі палк левай рукі гінуў ад ханскіх арканаў, асядаў пад татарскімі тапарамі, калі заціскаліся «клешчы» вакол палка правай рукі, тады князь Дзмітрый Баброк загадаў засаднаму палку ўступіць у бой. Тысяч 6-7 конніцы вымчала з Зялёнай Дубровы і абрушылася на ворага. Бітва змяніла свой напрамак, перайшлі ад абароны да наступу некранутыя ўцёкамі палова вялікага палка і крыло Андрэя Полацкага. «И побегоша татарсции полци, а хрысціаньсции полци за ними гоняюше, б'юцца н секуцца». Удар Дзмітрыя Баброка і Уладзіміра Андрэевіча быў поўнай неча- канасцю. Мамай нічога не мог суп-рацьпаставіць гэтай, нібыта з неба сы-шоўшай сіле. На ягоных вачах такая блізкая і безумоўная перамога пера-тварылася ў не чуванае, жахлівае для татараў паражэнне...

Вось калі б спатрэбіліся Мамаю, больш таго, былі б неабходныя тыя 7-8 тысяч беларуска-літоўскага войска, якое вёў на бітву Ягайла. Але яны не прыйшлі, быццам праваліліся ў зямлю за дваццаць верст ад Кулікова поля. Чаму ж? Што спыніла іх? Што не дазволіла пераадолець апошнія кіламетры — тры гадзіны хады для конніцы — пасля шматдзённага руху? Якая ж варажба зацугляла рашучасць Ягайлы, што прымусіла здрадзіць слову, не вынуць меч, не нанесці ўдар — удар сапраўды смяротны — свайму праціўніку з Маскоўскай Русі? І як не глядзі — дзіўны, вельмі дзіўны ўчынак Ягайлы.

Сталі б ягоныя харугвы супраць засаднага палка — і шмат чаго мелася б змяніцца: маглі б рускія і не пабачыць перамогі, магла б знікнуць сіла, якая стрымлівала Ягайлу на ўсходзе, і загінуў бы князь, прыязны да ўцекачоў з Вялікага княства Літоўскага.

Па-рознаму тлумачылі гісторыкі гэты загадкавы эпізод у жыцці Ягайлы. Выказвалі думку, быццам ён не паспеў на бітву, спазніўся, яму не хапіла «аднаго дня». Сапраўды не хапіла. Але зусім не таму, што знаходзіўся далёка і пераходы надарыліся працяглыя і поўныя напружання. Пры жаданні ён мог бы злучыцца з татарамі на два дні раней. 125 кіламетраў ягонае войска адольвала

дзесяць дзён — надзвычай марудныя тэмпы, паўзком — і тое выйдзе хутчэй. Спрабавалі растлумачыць спазне нне Ягайлы яго асабістай баязлівасцю — нібыта ён наогул асцерагаўся бою. Гэта не так. Ягайла быў храбры чалавек, пра што сведчаць яго смелая змова супраць Кейстута і асабліва непасрэдны ўдзел у маскоўскіх паходах бацькі, у набегам на крыжакоў, польскія землі (напрыклад, на Свентакжышскі кляштар). Калі б Ягайла быў баязліўцам, ён увогуле не выступіў бы на злучэнне з Мамаем. Ці можа адмовіла яму ў ра шучы момант палітычная дальнабачнасць, ваеннае мысленне? Не, Ягайла меў глыбокі і цвярозы розум.

Сутнасць тоілася ў іншым: стаянне ў баку выбраў не Ягайла — выбралі людзі, якіх ён вёў, ягоныя харугвы, войска. Адзінай прычынай, што прымусіла яго не ўступіць у бітву, з'явіўся настрой бе ларускіх палкоў, гэта значыць пераважнай большасці войска. Беларусы былі праваслаўнымі, іхняе спачуванне рускім як аднаверцам вылілася ў рашучае нежаданне секчыся на баку Мамаея. Але самай галоўнай перашкодай для злучэння войскаў Ягайлы з Мамаем стала памяць беларусаў аб разгроме ардынцаў на Сіняй Вадзе. Бітва тая незаслужана застаецца ў цяні. Між тым менавіта на Сіняй Вадзе, як ужо адзначалася, татары пацярпе лі першае буйное паражэнне, якое і абумовіла канец іхняга панавання на захопленых славянскіх землях. Дакладней кажучы, яно паклала канец татарамангольскаму ярму на ўкраінскіх землях. Вялікі князь Альгерд павёў на вызваленне Украіны ўсю вае нную сілу Вялікага княства Літоўскага — тысяч трыццаць войска, не лічачы чэлядзі і абознікаў. Да яго далучыліся і палкі ўкраінскіх зямель, што стагоддзе марылі скінуць татарскае ярмо. У бітве на Сіняй Вадзе, як апавядае летапіс, асабліва вылучылася наваградскае апалчэнне, узначаленае князем Карыятам.

Спачатку войска Альгерда падышло да Кіева — татары, што сядзелі ў горадзе, не наважыліся абараняцца і збеглі. Адтуль войска накіравалася да Канева і Чаркасаў, затым на Паўднёвы Буг, да Сіняй Вады. Сюды сцягнулі свае аб'яднаныя сілы тры татарскія ханы — Катлубай, Кацібей, Дзімір. Раніцай, калі над Дзікім полем узнялося сонца, Альгерд паставіў палкі шырокай падковай. Наваградскія харугвы занялі месца на флангах — асцерагаць войска ад татарскіх наскокаў збоку. Працягвалася сеча поўны дзень і скончылася нечуваным раней разгромам Залатой Арды. Бітва на Сіняй Вадзе ўвахо- дзіць у лік буйнейшых у сярэднявеччы, а па сваіх выніках наўрад ці мае сабе роўных — бо татары былі выбіты з Кіева, Валыні, Падолля, з усёй стэпавай Украіны да Крыма і вусця Дону.

Яшчэ адным здабыткам гэтай гістарычнай пе рамогі стала з'яднанне беларускага і ўкраінскага народаў. Яно адбылося праз дзвесце пяцьдзсят гадоў пасля распаду Кіеўскай Русі. Толькі зараз народы злучыліся ў новай дзяржаве — Вялікім княстве Літоўскім, Рускім, Жамойцкім. Крыху ўхіляючыся ад галоўнага, трэба сказаць, што ні наша навука, ні культура пакуль не асэнсавалі і не ўвялі ў духоўны ўжытак такую унікальную з'яву, як адносіны паміж народамі ў Вялікім княстве Літоўскім з часу яго стварэння і да падзелаў у XVIII ст. Паміж беларусамі, літоўцамі і ўкраінцамі, якія складалі насельніцтва Вялікага

княства, на працягу стагоддзяў не было нацыяльнай варожасці, бітваў, сутычак. Кажучы сучаснай мовай, тут панавала інтэрнацыянальная свядомасць. Гэта вельмі карысны вопыт для нас, сённяшніх. Шкада, што па дробных палітычных прычынах яго не бралі пад увагу, а то і наогул аблаивалі, трактуючы, напрыклад, вызвалене Украіны, як яе захоп, наўмысна раздзімаючы недавер паміж народамі. Брацкую еднасць беларускага, украінскага і літоўскага народаў асвяціла кроў, пралітая на Дзікім полі каля Сіняй Вады. Сапраўды — за нашу і вашу волю!

Менавіта вызваленне Валыні, Падолля, украінскай сталіцы Кіева паўплывала на рашучасць Маскоўскай Русі дамагчыся перамогі над татарамі. Не выпадкова Кулікоўская бітва адбылася так хутка пасля бітвы на Сіняй Вадзе. Час вызвалення ад Арды настаў, і абвясцілі пра яго радасным званам мячы беларусаў, украінцаў і літоўцаў.

У войску Ягайлы мелася дастаткова ваяроў, якія ўдзельнічалі ў той слаўтай бітве, і зараз выступаць на Куліковым полі разам з нядаўна пабітым ворагам супраць блізкага па крыві і брацкага па веры рускага народа ім здавалася немагчымым. Ацэньваючы такія настроі сваіх харугваў, Ягайла палічыў за лепшае не рызыкаваць. І паступіў разумна. Беларускія палкі пад час бітвы маглі далучыцца да рускіх, і ўжо тады непазбежна, адразу ж пасля разгрому ардынцаў, згарэла б, як знічка, зорка княжання Ягайлы. Тым болей, што не трэба было шукаць пераемніка, ён знаходзіўся побач — полацкі князь Андрэй Альгердавіч. Вось з гэтай нагоды тыя тысячы, якіх так не хапала Мамаю, на якія ў значнай меры абапіралася ягоная ўпэўненасць у перамозе, нерухама прастаялі наводдаль поля, а даведаўшыся пра баявы поспех рускіх, рушылі назад, у Вялікае княства.

Як жа склаўся далейшы лёс некаторых галоўных удзельнікаў Кулікоўскай бітвы? Андрэй Полацкі пасля настойлівай барацьбы з Ягайлам быў пераможаны, некалькі гадоў адседзеў у турэмнай каморы, адкуль яго вызваліў пад сваю заруку князь Вітаўт. Склаў галаву Андрэй Альгердавіч у жорсткай бойцы з татарамі на рацэ Ворскле ў 1399 годзе. Сыны князя — Міхаіл і Сымон, якія таксама секліся з татарамі на полі Куліковым, — загінулі раней за бацьку: Міхаіл — у 1385 годзе пад час паходу Масквы на Алега разанскага; Сымон — годам пазней, калі бараніў Полацк ад свайго стрыя Івана-Скіргайлы.

У трагічнай бітве на Ворскле палі героі Кулікова поля Дзмітрый Альгердавіч і Дзмітрый Міхайлавіч Баброк-Валынскі.

Мамай праз год пасля сваёй няўдачы на Доне быў разбіты Кіпчакскай Ардой, уцёк у Крым, дзе ў хуткі часе яго зарэзалі. На чале Залато Арды стаў Тахтамыш. У 1382 годзе ён з вялізным войскам напаў на Маскоўскае княства, спаліў Маскву і падманам увайшоў у Крэмель. Насельніцтва горада (10-15 тысяч чалавек) татары пагалоўна і бязлітасна высеклі. Новае ўзмацненне Арды стала пагражаць не толькі Маскве, але і Вялікаму княству Літоўскаму. Таму Ягайла, застаўшыся пасля забойства свайго дзядзькі Кейстута самаўладцам, вырашыў змяніць палітыку адносін з Масквой — замірыцца. Для замацавання саюзу

меркаваўся шлюб Ягайлы з дачкой Дзмітрыя Данскога. Аб гэтым дамаўляліся ў 1384 годзе. Але тады ж прыйшла больш карысная для Ягайлы прапанова ад палякаў — уступіць у шлюб з польскай карале вай Ядзвігай і стаць каралём Польшчы. Ягайла, канешне ж, яе прыняў.

Памятаючы дні славы сваіх продкаў, шануючы іхнія перамогі, не мусім мы забывацца на іхнія няўдачы і паражэнні. У прамежку паміж пераможнымі бітвамі на Сіняй Вадзе, полі Куліковым, пад Грунвальдам адбылася сеча на Ворскле, адна з самых трагічных па зыходу ў тагачаснай гісторыі беларусаў і літоўцаў. Наколькі Сіняя Вада была карыснай для ўмацавання Вялікага княства, настолькі ж Ворскла стала няўдачай, і сама дзяржава апынулася на мяжы палітычнага знікнення. Можна сказаць, што адзінаццаць гадоў — ад паражэння на Ворскле да перамогі на Грунвальдскіх пагорках — Вялікае княства вісе ла на валаску. Бо вынікам паходу на Ворсклу з'явілася Віленска-Радомская унія, па ўмовах якой Вялікае княства Літоўскае пасля сме рці Вітаўта пе ратваралася ў польскую правінцыю. Абставіны былі такія, што князю давялося заручыць гэты дакумент. Уласна кажучы, пасля Ворсклы Вітаўт не меў сілы супрацьстаяць ваеннай пагрозе з боку Ягайлы. Яму патрабавалася дзесяцігоддзе, каб адрадіць войска, палег- лае ў бітве з ардынцамі.

Ворскла пачыналася так. Пад канец 1398 года ў Кіеў да Вітаўта з'явіўся хан Б е л а й і З а л а т о й А р д ы Т а х т а м ы ш , т о й самы, што спаліў Маскву пасля Кулікоўскай бітвы. Ен прыбыў у якасці ўцекача, пазбаўленага ўлады валадаром Вялікай Арды Тамерланам. Апошні паставіў ханам Залатой Арды Цімур- Кутлага. Тахтамыш меў пры сабе немалое войска і звярнуўся да Вітаўта з прапановай аб узаемнай дапамозе. Вялікі князь вырашыў скарыстаць зручны выпадак. Ен абяцаў хану вярнуць ардынскі трон, Тахтамыш прымаў на сябе абавязак пасадынічаць Вітаўту ў прыяднанні да Вялікага княства ўсёй Маскоўскай Русі. Задума, як бачна, была грандыёзная. У ліпені Вітаўт сабраў пад Кіеў войска. Да яго далучыліся некалькі харугваў крыжакоў і добраахвотнікі з Польшчы. 6 жніўня на берагах Ворсклы ваяры Вялікага княства сутыкнуліся з конніцай Цімур-Кутлага. Бачачы колькасню перавагу палкоў Вітаўта, Цімур-Кутлаг прапанаваў пачаць перагаворы аб умовах міру. Вітаўт згадзіўся. Без кровапраліцця ў рукі яму ішла такая ваенная ўдача, такая палітычная здабыча, пра якую можна было толькі марыць — Залатая Арда падначальвалася Вялікаму княству Літоўскаму. Па выніках гэта раўнялася б поспеху перамогі пры Сіняй Вадзе. Вітаўт мог бы памерацца славай з Альгердам. Аднак Цімур-Кутлаг старанна зацягваў перагаворы. Князь, як заварожаны, чакаў ханскай згоды на пакору. Пяць дзён змарнавалі на пустыя размовы. А ранкам 12 жніўня Вітаўт убачыў побач з бунчукамі Цімур-Кутлага вялізнае войска хана Эдыгея. Падмануты вялікі князь за памылку мусіў плаціць крывёй. Бітва скончылася поўным разгромам харугваў Вітаўта. У сечы загінулі шэсцьдзсят бе ларускіх, літоўскіх, украінскіх князёў; ненаўмысна татары пазбавілі Вітаўта княжацкай апазіцыі. Гэта была адзіная карысць ад паходу на Ворсклу.

На полі бітвы засталася назаўсёды палова ваяроў Вялікага княства. Свае не маглі іх пахаваць, бо ратаваліся ўцекамі. Наўрад ці хавалі забітых і

пераможцы. Іх таксама багата палегла ў бязлітаснай бойцы. Смяротную рану атрымаў і хан Цімур-Кутлаг. Так што пасечаныя на берагах Ворсклы палачане і наваградцы, гродзенцы і менчукі, берасцяне і мсціслаўцы, віленцы і кіеўляне сталіся здабычай варон і ваўкоў, а потым доўга бялелі ў траве іхнія косці. Не ўслаўлены воі летапісцам, не было і няма ім помніка, не стаіць на тым месцы капліца.

Шануючы мясціны славы і герояў перамог, не забудземся і на цені ахвяр Ворсклы, што з сівой даўніны нагадваюць нам пра трагічнасць лёсу, пра роўную вагу крыві і жыццяў, якімі аплочваюцца ўдачы і няўдачы.

Сын Дзмітрыя Данскога Васіль пасля ўцёкаў з татарскага палону сустрэўся ў Луцку з Вітаўтам, і с устрэча тая завяршылася заручынамі Васіля Дзмітрые-віча з дачкой Вітаўта Соф'яй. Вясе лле адбылося ў 1391 годзе, і такім чынам Маскоўскі вялікі князь і вялікі князь Літвы, Русі і Жмудзі парадніліся, што, аднак, не перашкаджала Вітаўту ваяваць са сваім зяцем.

Так, поўнае вызваленне рускага народа ад ярма Арды прыйшло не адразу па Мамаевым пабоішчы, як не адразу па Грунвальду страціў сваю сілу Тэўтонскі ордэн, як не адразу па Сіняй Вадзе адраділіся ўкраінскія землі. Але ёсць у гэтых бітвах глыбінны сэнс: яны паказалі, што народы Усходняй Еўропы маюць духоўную сілу, каб адолець ворага.

Шэсць стагоддзяў аддзяляюць ад нас бітвы на Сіняй Вадзе і полі Куліковым. Шмат чаго за гэты час знікла з памяці, засталіся невядомымі многія імёны. Забыліся шмат якія славуцыя некалі подзвігі, справы, але слава аб Сіняй Вадзе, аб Задоншчыне жыве і сёння, і на палі бітваў прыходзяць людзі ўшанаваць далёкіх сваіх продкаў, якія не пашкадавалі жыцця дзеля Радзімы і волі. Тыя, палеглыя ў баях героі, спяць вечным сном на былых палях сечы; ёсць сярод іх і нашы продкі з Наваградчыны, Полаччыны, Друцка, з іншых беларускіх зямель, і поле Кулікова, Сіняя Вада — святыя для нас, беларусаў.